

pontok anélkül azonban, hogy ez zavarta volna Oravecz, Esterházy „csúcsra” futtatását. Németh László tehát okkal írta a *Kisebbségben* elején (a felvilágosodás, a Csokonai koráról), hogy a „debreceni írók az akkori Magyarország legnagyobb és legmagyarabb városában feltalálták az ötvényt, amely könnyedén és mégis diadalmasan ötvöz egybe nemcsak paraszt dalt és rokokó hajlongást, de Európát és magyarságot is.”

Bakó Endre kitűnő könyve – ennek szellemében – nem pusztán irodalmi kapcsolatok, viták, vonzalmak és elutasítások történetét veszi számba, hanem minden ko-

rábinál gazdagabb és igazabb módon mutatja be Debrecen viszonyát a kortársi magyar irodalom egészéhez. Megmutatva értékfogékonyságát, mely valóban „diadalmasan ötvöz egybe Európát és magyarságot.” Aminek köszönhetően méltán és többlet joggal válhat Európa kulturális fővárosává, minthogy Európának nemzeti sajátosságaihoz hű és originális kultúrákra van szüksége, amelyek viszont nem lehetnek meg közös európai értékek nélkül.

Imre László

irodalomtörténész, akadémikus,
Debreceni Egyetem

Média- és kultúratudomány. Kézikönyv
Szerk.: Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő,
Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel
 Ráció Kiadó, 2018, 535 oldal

A szemlére kiválasztott kézikönyv *hiánypótló* mű: a nemzetközi média- és kultúratudomány területén felhalmozott ismereteket négy nagy fejezetre tagolva (*Jelenségek, Fogalmak, Szerzők, Művek*) tárja az olvasó elé, azonos felépítésű szócikkek formájában (*Fogalomtörténet, Kontextusok, Kapcsolódó szócikkek*). Az összefoglaló munka elvégzését több tényező indokolja.

Elsősorban a kultúrakutatás tudományközi szemléletének a széles körű elterjedésére lehet itt hivatkozni, mely az ezredfordulón ment végbe, s ennek következtében a bölcsészettudományok határai fella-

zultak. Az irodalomértelmezés hagyományos szempontjait, vagyis a mű keletkezési körülményeinek, a szöveg megalkotottságának, befogadásának és utóéletének a feltárását kiegészítette, s új felismerésekkel gazdagította a kommunikáció, az archiválás, a közvetítés technológiáinak és anyagiségének a vizsgálata. A kultúratudományi távlat értelmezői teljesítményének szemléletes példajaként említhető, ahogy E. Havelock a homéroszi költészet fő poétikai sajátosságát, az *ismétlődést* a *szóbeliség* természetéből érti meg, abból a mediális körülményből, hogy az írásosság teljes körű elterjedéséig előadták őket. Az eposz visszatérő alakzatai a memorizálhatóság, a könnyű felidézhetőség szolgálatában álltak. Ebből is látható, hogy a magas művészet is megközelíthető a kultúraelmélet és a technikai médiumok fogalmi alapján, a költészetten kérdéseit pedig, új megvilágításba helyezheti az anyagi hordozók tanulmányozása.

A kézikönyv erőssége, hogy az eddigi eredmények összefoglalása nem válik el élesen a felfedező kutatástól, a mérleg nyelve azonban – a lexikon természetéből következően – a rendelkezésre álló ismeretek módszeres összegyűjtése felé billen. A vállalkozás számos nemzetközi előzményre tekint vissza, ezek közül ki kell emelni a Böhlau kiadó által 2014-ben közreadott *Historisches Wörterbuch des Mediengebrauchs* című kötetet, melyre mintaként tekintettek a szerkesztők a szócikkek szerkezetének a kialakí-

tása során. Ezt tükrözi a német összefoglaló műből merített fogalmak és jelenségek kiválasztása, melyek más tudománysszakok kutatásában is jelen vannak, de az utóbbi évtizedekben, nem utolsósorban a média- és kultúratudomány távlatától ösztönzést nyerve, *interdiszciplináris* vizsgálatok homlokterébe kerültek (*anyag, ember, emlékezet, filológia, hálózat, identitás, írás, közvetítés, tér, test, vizualitás*). Az értelmező keret jelentőségére jó példaként szolgálhat a filológia, amely a klasszikus ókortudományhoz kapcsolódva nagy múltra tekint vissza. A *philologia* (a *logosz* iránti szeretet) a ránk hagyományozott szövegek helyreállításának, megőrzésének, kiadásának, történeti magyarázatának, s a tudás továbbadásának a 19. században intézményesült gyakorlata. A kézikönyvben olvasható szócikk a kultúratudományba foglalva tárgyalja a filológiát, ezért magától értetődően arra helyezi a hangsúlyt, hogyan adhat új ösztönzést a szövegek értelemgondozásának az a szemlélet, amely a kultúrát – például a törzsi társadalom rítusait – szöveggé kívánja olvasni (*Kultur als Text*). A kulturális olvasás „filológiaként” lezárhatatlan, mindig átalakulóban lévő szövegek képződményekkel találja magát szembe. A „régfi filológia” korábbi statikus (*said*, mondott) szövegfogalmától eltávolodva az „új filológia” (*The New Philology*, *Speculum*, 1990.) a dinamikus, folyamatként értett szöveg (a *mondás, saying*) lejegyzésére törekszik. A

kultúratudomány által érintett filológia képes szokatlan kapcsolatokat létesíteni a költői szöveg és annak szélesebb művelődési kontextusai – így például a bor baudelaire-i „lelke” és a 19. századi párizsi boradó – között.

Az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport keretében, Kulcsár Szabó Ernő vezetésével – néhány meghívott munkatárs kivételével – irodalmárok által létrehozott munka, a céhen kívüli, művelt közönséget is igyekszik megszólítani, olyan fogalmak jelentésének a tisztázásával, mint az *archívum*, a *feldolgozás–tárolás–továbbítás*, az *intermedialitás*, a *performativitás*, vagy a *színrevitel*. Az utóbbi a színháztudomány fogalmköréből kilépve megmutatkozást, nyilvánosság előtti fellépést jelent, tágabb értelemben olyan összetett esztétizálási folyamatot, amely lehetőségként átjárja a valóság minden területét. Tudvalévő, hogy az önkényuralmi rendszerek tömegeket befolyásoló színreviteli gyakorlatai valóságteremtő erővel bírtak a 20. századi történelemben. A *színrevitel* fogalma más kontextusokban is régóta velünk van: a filozófiai antropológiában a *conditio humana* megértésének a feltétele. Az ember létezését alapvetően „szerepszerűsége” (Plessner) határozza meg, ezért csak *színrevitel* révén kapcsolódhat önmagához. Az irodalomkutatásban az *én színrevitele* az önéletrajzi fikciók *poétikai* megközelítésében kaphat szerepet: a visszatekintő színpadra állítja egykori ön-

magát, s az emlékezés során újraalkotja személyiségét.

A kultúratudományi szemlélet térnyerése a hazai egyetemeken az irodalomtörténeti oktatás egységeinek az átszervezésével vette kezdetét. Korábbi Magyar Irodalomtörténeti Intézetek alakultak át Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetté (Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Pannon Egyetem). Az elnevezés a változás irányát egyértelműen kijelölte: az önmagában álló irodalom, a kultúra szűk (*esztétikai*) fogalmát közelíteni kívánta annak tágabb összefüggései (*antropológia*) felé. Ezzel párhuzamosan került az érdeklődés előterébe az irodalom médiumának, a nyelvnek (beszéd és írás) összehasonlítása a képzőművészet, a zene, a tánc, és a színház közegeivel. A kutatás és az oktatás egyenrangú tárgyává váltak a kultúra népszerű válfajai, mint a televíziós sorozat, a folytatásos regény, a képregény, az eseményművészet (*performansz*) vagy a popzene. Az intézmények átszervezése szükségessé tette az irodalmi szövegre alapozott tudáskészletnek az érdemi átalakítását, amely fokozatosan ment végbe. Kezdetben könnyen előfordulhatott, hogy a korszerűsített egyetemi szakokon régi bort árultak új tömlőben. Az irodalomértést meghatározó *szellemi* hagyomány azonban idővel kapcsolódni tudott a kultúratudomány „anyagias” szempontjaihoz. Tanulságos és jellemző Hegel örökségének az

újraértése a fenti folyamat szempontjából.

Hegel a szépséget úgy határozta meg, mint „az eszme érzéki látszását.” Az esztétikának e gondolatra támaszkodó tradíciója anyag és szellem harcaként közelítette meg a művészetet. Az anyag fogalma a 20. század végi kultúratudományokban került új összefüggésekbe, bizonyos értelemben a szellemtudományok jelentésközpontú megközelítésének a túlsúlyával szemben. A *materialitás* gyűjtőfogalma a szemantikától eltávolodó kutatási irányokat foglalta keretbe, melyek az írás anyagi vonatkozásait, az *információtovábbítás* korszerű eszközeit, vagy másfelől a testi jelenlétnek a kultúrában játszott szerepét vizsgálják. A nyelvi jel (jelölő-jelölt) anyagi (érzékkelhető, szenzibilis) és fogalmi (elgondolható, szellemi) vonatkozásainak a hiánytalan elkülönítésére, illetve elválaszthatatlanságuknak az igazolására számos, részleges sikerrel járó kísérlet történt. A nyelv anyagsága az érzékek számára nem minden változatában hozzáférhető. Ilyen például a *megszemélyesítés*, amely – akárcsak a többi retorikai alakzat –, a nyelv programszerű működésének a „materiális” lehetősége. Amikor Homérosz Akhilleuszt oroszlánnak nevezi, megfélekedezünk arról, hogy a hasonlóságon alapuló névátvitel, a (metaforikus) bátor és kegyetlen harcos jelentés maga is már egy előzetes tulajdonításnak (megszemélyesítés) köszönhető.

A kultúratudomány művelésének többféle, egymástól lényegesen eltérő nemzetközi irányzata alakult ki, s ez a szemléleti sokszínűség vált jellegadóvá a hazai szintéren is. Elsőként az *összehasonlító irodalomkutatás* említhető, mely természeténél fogva érintkezik a „művelődéstudománnyal” (*cultural studies*), mivel az irodalmat nem elszigetelten, de a társművészetek viszonylatában, nemzetközi összefüggésben értelmezi. A komparatistika hasznosítani tudta a média- és kultúratudomány bizonyos felismeréseit, nevezetesen azt, mely szerint egyik közegnek a másikba fordítása kockázatos művelet. Az értékörző kutatói szemlélet ugyanakkor fenntartásokkal fogadta a népszerű műfajok és a technikai médiumok értelmezésének térnyerését, s ezzel párhuzamosan a magas kultúrára épített emberközpontú műveltségismény háttérbe szorulását. Az efféle hagyománytisztelő szellemi alapállással fordul szembe a „kulturális materializmus”, mely elutasít mindenféle értékkrangsort, mivel a kultúra fogalmába minden emberileg előállított dolog beletartozik: „a szódabikarbónától a szómagián át a szórakoztatásig” (*ways of making rubber ducks as well as ways of making love or making marry*). A materialista irányzat mérsekeltőbb képviselői a kultúrát „jelentésadó” (*signifying*) gyakorlatként határozzák meg (*Eagleton*). A lényegében marxista indítású angol *kritikai kultúrakutatás* a társadalmi osztályok politikai egyenlőséget

szorgalmazva felértékeli a népszerű és az anyagi kultúrát. (Átfogó képet nyerhet az olvasó erről az irányzatról a Helikon 2005/1–2. tematikus száma alapján.) Az amerikai és az Európán kívüli ún. *posztkoloniális* kultúrakutatás a gyarmati léthelyzetet, s általában az elnyomó és az elnyomott, a kizsákmányoló és a kizsákmányolt viszonyát ideológiai elkötelezettséggel vizsgálja, a legkülönbébb elméleti-módszertani megközelítéseket alkalmazva. Jellemző szempontja a származás, a társadalmi nem (*gender*) és a rassz szerepének értelmezése, mely kiegészülhet a hatalmi viszonyok nyelvi elemzésével, vagy a trauma vizsgálatával. A *posztkoloniális* kritika a kultúra politikai és erkölcsi vonatkozásaira összpontosítja figyelmét. A szóban forgó kézikönyvben a szócikkek témakörök szerinti megoszlását tekintve a kultúra *technikai-mediális* feltételeinek a változására irányul kitüntetett figyelem, mely szellemi beállítottság a német nyelvterületen kialakult *mediális kultúratudományra* jellemző. A *Medienkulturwissenschaft* a kultúra megalkotottságát hangsúlyozza, s nem szűkíti le technológiatörténeti összefüggésekre az anyagságnak a kultúra létrejöttében játszott szerepét. (*Materialität der Kommunikation*. szerk. Hans Ulrich Gumbrecht

– K. Ludwig Pfeiffer. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.)

Külön említést érdemel, hogy a Debreceni Egyetem több egykori és mai munkatársa is részt vett a vállalkozásban. A kötet egyik szerkesztője, s egyben szerzője, Kricsfalusi Beatrix (Germanisztikai Intézet) mellett Balajthy Ágnes, Bodrogi Ferenc Máté (Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet), Fodor Péter, Kálai Sándor, Oláh Szabolcs (Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék) Simon Attila (DE Állam- és Jogtudomány Kar, ELTE ÖH) és Sutyák Tibor (DE Filozófiai Intézet, Szegedi Tudományegyetem).

Végső értékelésként megfogalmazható, hogy a kézikönyv meszesemenően teljesíti az ilyen típusú tudástárakkal szemben támasztható legfőbb követelményt: megbízható, csakis megalapozott, a mértékadó szakmai közösségekben elfogadott nézeteket forgalmaz. Szerfölött hasznos tudományközvetítő szerepet tölthet be, s jó szolgálatot tehet a felsőoktatásnak, amennyiben a bemutatott nemzetközi kutatások eredményei beépülnek a hazai bölcsész szakok képzési rendjébe.

Dobos István

irodalomtörténész, egyetemi tanár
Debreceni Egyetem